

Somogyvári Lajos

∴ Pannon Egyetem, MFTK, Tanárképző Központ, Veszprém –
∴ Somogyi TISZK Rudnay Gyula Középiskola, Tab
∴ tabilajos@gmail.com

A KOMPETENCIAFOGALOM TÖRTÉNETISÉGÉHEZ

On the Development of the Notion of Competence

Prilog istorijskom karakteru koncepta kompetencije

Napjaink oktatáskutatásának és -politikájának kulcskategóriája a kompetencia fogalma. A latin szó eredetileg illetékességet, alkalmasságot jelentett (BANDINÉ–GOLUBEVA–SIMON 2014: 5). A kompetenciákra alapozott, egyéni fejlesztés az Európai Unió (ezen belül Magyarország) egyik legfontosabb képzési trendje, mely az alsó-, közép- és felsőfokot egyaránt áthatja, ez utóbbi esetében döntően a tanárképzést érinti. Az élethosszig tartó tanulás (Lifelong learning) paradigmája jelenti azt a kontextust, amely legitimálja és megmagyarázza a kompetencia fogalmának széles körű elterjedését és használatát – mindezen munkálatok azonban nem mindig reflektálnak társadalmi-történeti fogalmaink időben változó jellegére, jelentésváltozataira. Reinhard Koselleck német történész a fogalomtörténet fontosságára figyelmeztet, mikor a történeti idők szemantikájáról ír (2003), s ehhez a munkához nyújt fontos adalékokat Foucault is a tudás szerveződéséről írott fő művében, *A tudás archeológiájában* (2001). A fent idézett szerzőkkel összhangban van jelen írás fő célja: a kompetenciafogalom történeti gyökereinek kimutatása, a kezdő jelentéstartalmak szembeállítás, összevetése a napjainkban használt, funkcionális kompetenciadimenzióval. A fogalom fejlődését nem követem végig részletesen (ez egy másik, jóval hosszabb tanulmány témája lehetne), a Noam Chomsky amerikai nyelvész által 1965-ben a tudományos világba bevezetett fogalom lingvisztikai jellegét megőrző és továbbfejlesztő kompetencia-összetevők közül egyet elemzek Chomsky kérdésfeltevése után ötven évvel, ez pedig az anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciát összekötő interkulturális kompetencia.

Kulcsszavak: kompetencia, kulcskompetenciák, interkulturális kompetencia, élethosszig tartó tanulás, nyelvtanulás

1. CHOMSKY GENERATÍV GRAMMATIKÁJA

Chomsky nagy hatású műve, az *Aspects of the Theory of Syntax* (1965) döntő fordulatot hozott a nyelvészeti kutatásokban: megszületett a generatív grammatika, a különböző nyelvek univerzális szabályait a mondatelemzés során feltáró új diszciplína. A könyv alapján foglalom össze a kompetenciafogalom

eredeti jelentéstartományát. A szerző racionalista módon közelíti meg kutatása tárgyát (a téma filozófiai kapcsolódásaihoz lásd GOODLUCK 1991: 4), a nyelv alapvető struktúrájának feltérképezését: a kompetencia szóval az ideális beszélő tökéletes nyelvtudását írja le egy homogén nyelvi közösségekben, aki tökéletes birtokában van a nyelvi szabályoknak és a nyelvről való tudásnak.

Chomsky ezzel szembeállítja az aktuális beszédhelyzet performanciáját, a nyelv konkrét helyzetekben történő használatát, amely szükségszerűen hiányos, hibákat tartalmazó és gyakran félreérthető. A kompetencia (a nyelvi alap) határozza meg a performatív megnyilatkozásokat, a kompetenciát a nyelvtanilag helyes (grammaticalness), míg a performanciát az elfogadható/megérthető (acceptability) kategóriáival jellemzi a nyelvész. A kompetencia olyan öntudatlan, implicit tudás (tacit knowledge), ami alapján végtelen számú mondatról meg tudjuk állapítani, hogy nyelvtanilag helyesek-e, még ha nem is ismerjük a konkrét nyelvtani szabályt. Az elmélet és gyakorlat kapcsolatára is redukálható megkülönböztetés Saussure-ig vezethető vissza – az ő langue-parole fogalomkettőse ugyanerre a problémára vonatkozott fél évszázaddal korábban (Saussure hatását Chomsky is elismeri egyébként). Visszatérve a generatív elméletre: a nyelvten ebben a felfogásban az ideális beszélő kompetenciájának leírása, teljes rendszer, amire a performancia leírásából lehet következtetni.

A napjainkban használt kompetenciafogalommal ellentétben Chomsky teoretikus, feltételezett kompetenciája nem a használatra utal, hanem az elméleti tudásra, így nem tartalmazhatja a fogalom jelentéskörébe ma már beletartozó készségeket, attitűdöket és affektív mozzanatokot. Az 1965-ben bevezetett kompetencia absztrakt, a nyelvi közösség (a beszélők) felett és rajtuk kívül álló fogalom, az ismereteket jelölték vele a nyelvészek. A nyelvelsajátítás folyamatának és a kompetenciának az összekapcsolása viszont a jelenlegi, kompetenciafejléstől szóló trendekben is hasznosítható, hiszen az Európai Unió által kitűzött kulcskompetenciák közül az első az anyanyelvi, a második pedig az idegen nyelvi kompetencia (EUROPEAN PARLIAMENT, COUNCIL 2006). Írásom nagyobbik részében a két kompetenciát összekötő interkulturális kompetenciát és az idáig vezető gondolati utat mutatom be – az interkulturalitás különösen fontos lehet a soknemzetiségű és többnyelvű Kárpát-medencében.

2. ÚT A KULCSKOMPETENCIÁKIG

Sokan kritizálták Chomsky felfogását a nyelvről – az ideális nyelvi kompetencia elfedte a nyelvek kultúrába és társadalomba ágyazottságát, a kompetencia egyéni jellegét, a nyelvi megnyilatkozásokat átható értékeket és motivációkat. Az ezeket a szempontokat is figyelembe vevő kommunikatív kompetenciadefiníció már nem a mentális folyamatokra (az absztrakt kompetenciára) fókuszált, hanem

a beszélők közti kapcsolatokban létrejövő diskurzusokra. Az eddig csak kognitív jelenségeként, tudáseggyüttesként felfogott kompetencia kiegészült az attitűdök és készségek komponenseivel, a kompetencia egyénivé vált (NEWBY 2011).

A hetvenes–nyolcvanas évek szociolingvisztikai fordulatáról van itt szó, a situációs megközelítés nagy hatással volt a nyelvtanulásra, ami felhívta a figyelmet a nyelvek közötti állapotok sokféleségére, az eltérő szövegalkotási gyakorlatokra (LLURDA 2000). A kompetenciafogalom egyre több területre terjedt ki: a humán erőforrás-menedzsment a kilencvenes években kezdte el használni (LE DEIST–WINTERTON 2005), majd a 2000-es években az oktatási reformok jelszavává vált, újabban pedig a jövő kompetencia-alapú Európájáról írnak (VANHOVE 2013).

A lisszaboni folyamat keretében az Európai Tanács 2000 márciusától kezdte hangsúlyozni az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kompetenciák stratégiai fontosságát, melyek a munka XXI. századi világában elengedhetetlenek lesznek az állandóan változó új ismeretek elsajátításához. A paradigmaváltás összefügg a globalizációs folyamatokkal, a növekvő migrációval, felfokozott versennyel, a társadalmi kohézió erősítésének igényével, s ez a trend vezetett el a már említett 2006-os ajánlásig, mely nyolc kulcskompetenciát, kiemelt fejlesztési területet sorolt fel a nemzeti oktatási rendszerek számára. A nyolc kulcskompetencia a következő: anyanyelvi; idegen nyelvi; matematikai, természettudományos és műszaki; digitális; hatékony, önálló tanulás; szociális és állampolgári; kezdeményező-készség s vállalkozói; kulturális kifejező-készség és tudatosság (SÄÄVÄLÄ 2011).

Magyarországon először a tartalomfejlesztés, a közoktatást érintő alapdokumentumok szintjén volt érezhető a váltás: a 2007-es és a 2012-es Nemzeti Alaptanterv is tartalmazta (némi változtatással) a kulcskompetenciákat, kiemelt fejlesztési feladatokat, melyeknek az alsóbb szintű tantervekben és helyi pedagógiai programokban is meg kellett jelenniük (FALUS–HUNYA–VARGA 2011). Az új megközelítés együtt járt a diszciplináris, tantárgyi szemlélettől való eltávolodással, hiszen itt már komplex műveltségterületekről van szó, az ismeretek összefüggéseiről – mindezek a változások azonban csak lassan gyűrűznek be az alsó- és középfokú oktatás gyakorlatába. A felsőoktatást és ezen belül a tanárképzést szintén ezekben az években érte el a kompetencia-alapú fejlesztés, ami főleg a tanári záróvizsgák változásaiban, a portfólió-készítésben érhető tetten.

A vázlatos történeti áttekintés bemutatta, hogyan került át az elméleti, csak a nyelvészetben használt fogalom az oktatás gyakorlati világába, s vált globális trenddé. Az eredeti, Chomsky-féle koncepcióhoz közel álló, a nyelvsajátítással összefüggő interkulturális kompetenciát emelem ki a szinte áttekinthetetlen mennyiségű, kompetenciával foglalkozó szakirodalomból. A nemzetközi munka eredményeihez mérten is jelentős a magyar neveléstudomány hozzájárulása

a kompetenciák kutatásához – különösen a Csapó Benő, Nagy József professzorok nevei által fémjelzett, szegedi iskolának is nevezhető tudós-közösségre, valamint az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (illetve elődintézménye) tevékenységére gondolok –, írásom keretei között csak utalni tudok erre a tényre (lásd pl.: CSAPÓ 2003, DEMETER 2006, NAGY 2002, ZSOLNAI–KASIK 2010).

3. AZ INTERKULTURÁLIS KOMPETENCIA

A kompetencia nyelvészeti fogalmának megszületésével párhuzamosan kezdett elterjedni Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a kultúrák egymással-létiességét, együttélését hirdető, elismerő perspektíva, a multikulturális vagy interkulturális pedagógia (CS. CZACHESZ 2007). Talán ide vezethető vissza az interkulturális kompetencia (IK) megszületése, melyet először a migránsok vizsgálatában használtak fel a kutatók, de a fogalom hamarosan kiterjedt a nyelvtanítás, -tanulás folyamatainak, koncepcióinak leírására is. Ilyen értelemben az IK a saját és a célnyelvi kultúra különbségeit felismerni és értelmezni képes stratégia, amely folyamat- és használatorientált nyelvelsajátítást tesz lehetővé (VOLKMANN 2002).

Számos személyes tulajdonság, attitűd fejlesztése hozzátartozik e kompetencia eredményes alkalmazásához. Ilyenek az empátia, a tolerancia tulajdonságjegyei, vagy a konfliktuskezelés képessége (WEIER 2002), a dialógusban való részvétel (ANTOR 2002), illetve a másik megértéséhez szükséges nyitottság (BAUMER 2002). Nem véletlen, hogy a többnemzetiségű és soknyelvű területeken válhat különösen fontossá az interkulturális kompetencia: egy Szarajevóban rendezett konferencián például a kulturális tudatosság (cultural awareness) fontosságát emelte ki az egyik résztvevő, amely a saját és az idegen kultúra közti kapcsolatot megteremti, és elősegítheti a társadalmi és vallási sokszínűség fennmaradását (KATRIC–BAKARSIC 1999). A Magyar Nemzeti Tanács felnőttképzési stratégiájában (2012) szintén kiemelt szerepet kap az interperszonális, interkulturális és szociális kompetencia, ami az egyének versenyképes tudásának növeléséhez járul hozzá, így a vajdasági magyarság megmaradását és fejlődését is előmozdítja.

Természetesen alapvetően különbözik az IK nyugati és közép-kelet-európai (vagy balkáni) értelmezése. Nyugaton ez a szemléletmód a bevándorlás és a multikulturális társadalom konfliktusait enyhítheti, mely alapvetően új, fél évszázados jelenség, míg a mi térségünkben régi problémákra, feszültségekre való reflexiók lehetőségét jelent. Az eltérő kiindulási helyzet ellenére azonban nem haszontalan megismerni az uniós nyelvtudás szintjeit meghatározó Közös Európai Referenciakeretbe (COUNCIL OF EUROPE 2001) is bekerült interkulturális kompetencia angolszász és német tudományos világban kidolgozott tapasztalatait.

Szükséges megkülönböztetni az intrakulturális (családon belüli eltérő nyelvhasználat), interkulturális (különböző nyelvi-kulturális háttérrel rendelkező egyének és csoportok egyének egymás mellett élése) és internacionális (nemzetközi mobilitás, utazások során történő érintkezés) kommunikáció eltérő csatornáit. A sztereotípiák, társadalmi különbségek, a beszélgetés során alkalmazott más-más stratégiai érdekek, a dominanciaigény és a nyelvi inkompetencia mind olyan zavaró tényező, ami félreértelmezéshez vezet a többkultúrájú és nyelvű társadalmakban. Azonban éppen a többnyelvű közösségek és emberek különösen érzékenyek az interkulturális kompetencia alkalmazását tekintve (ellentétben az egy nyelvű, homogén csoportokkal), hiszen számtalanszor kerülnek olyan szituációba, ahol alkalmazniuk kell az ilyen tudásukat. Iskolai és munkahelyi kutatások is bebizonyították Németországban a fentebbi megállapításokat (LUCHTENBERG 1999), a nyelvoktatásba is átszivárgott már ez a szemlélet, amit az is igazol, hogy egyre több kulturális tartalom, országismeret kerül be az idegennyelv-elsajátítás folyamatába (KOHN–WARTH 2011). A cél a saját és az idegen kultúra megértése egy „harmadik helyen”, ahol megtörténik a kultúrák találkozása (BIRÓ 2007).

Az interkulturális kompetencia fejlesztését megindokoló hagyományos argumentáció (uniós integráció, munkavállalói és tanulmányi mobilitás, bevándorlók, modern kommunikációs technikák – az érvkészlethez lásd BAJZÁT 2014) mellett azonban a kérdésnek másfajta megközelítése is létezik szerintem. A magyar–román, magyar–szerb, magyar–szlovák stb. együttélésnek szintén új dimenziót adhat az interkulturális kompetencia fogalmának bevezetése a pedagógiába, a kisgyermekkortól kezdődően. Általában egyetértenek a kutatók a kultúrák egymásra hatásában, kölcsönös függőségi viszonyában – akármilyen hatalmi viszonyok és hierarchiák vannak. A felsorolt szempontok tudatosítása sokat tehet egy társadalmi-etnikai és vallási sokszínűségét megőrző Kárpát-medence fennmaradásában – a fenntartható fejlődés célkitűzése így is értelmezhető.

IRODALOM

- ANTOR, Heinz 2002. Die Vermittlung interkultureller Kompetenz an der Universität: Das Beispiel Kanada = Gehring, Wolfgang–Stierstorfer, Klaus–Volkman, Laurenz (hrsg.): *Interkulturelle Kompetenz*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 144–165.
- BAJZÁT Tünde 2014. Az interkulturális kommunikatív kompetencia fejlesztési lehetőségei a felsőoktatásban = Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógia*. International Research Institute, Komárno, 408–413.
- BANDINÉ LISZT Amália–GOLUBEVA, Irina–SIMON Orsolya 2014. Előszó = Golubeva, Irina (szerk.): *A kulcskompetenciák fejlesztése a formális, nem formális, valamint az informális tanulás során a társadalmi kohézió és esélyegyenlőség biztosítása érdekében*. Tanárok Európai Egyesülete, Veszprém, 5–9.
- BAUMER, Thomas 2002. *Handbuch interkulturelle Kompetenz*. Orel Füssli Verlag, Zürich

- BIRÓ Enikő 2007. Az interkulturális kompetencia fejlesztésének csapdái = *Iskolakultúra* 8–10. 70–78.
- CHOMSKY, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge
- COUNCIL OF EUROPE 2001: *Common European Framework of Reference for Languages*.
Letöltés helye, ideje: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/framework_en.pdf, 2015. 04. 05.
- CS. CZACHESZ Erzsébet 2007. A multikulturális neveléstől az interkulturális pedagógiáig = *Iskolakultúra* 8–10. 3–12.
- CSAPÓ Benő 2003. *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DEMETER Kinga szerk. 2006. *A kompetencia (Kihívások és értelmezések)*. OKI, Budapest
- EUROPEAN PARLIAMENT, COUNCIL 2006. *Recommendation on key competences for lifelong learning (2006/962/EC)*. Letöltés helye, ideje: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:c11090&rid=1>, 2015. 04. 05.
- FALUS Katalin–HUNYA Márta–VARGA Attila 2011. A kulcskompetenciák megvalósítása Magyarországon = Vágó Irén (szerk.): *Az európai polgár kompetenciái. Az implementáció kihívásai és lehetőségei az oktatás világában*. OFI, Budapest, 179–195.
- FOUCAULT, Michel 2001. *A tudás archeológiája*. Atlantisz, Budapest
- GOODLUCK, Helen 1991. *Language Acquisition: A Linguistic Introduction*. Blackwell, Malden-Oxford
- KATRIĆ-BAKARSIĆ, Marina 1999. Perspectives in Cultural Awareness in Education in Bosnia and Herzegovina = Newby, David (ed.): *Methods for Facilitating Communicative Competence in a Multicultural Society. Sarajevo, 5–9 May, 1998*. Council of Europe, Graz
- KOHN, Kurt–WARTH, Claudia szerk. 2011. *Az interkulturális kompetencia fejlesztése online kollaboratív tanulási környezetben*. Verlag Haus Monsenstein und Vannerdat, Münster. Letöltés helye, ideje: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Anglisztika/Kohn_Warth_Webcollab/Kohn_Warth_Webcollab_HU_v1.pdf, 2015. 04. 03.
- KOSELLECK, Reinhart 2003. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest
- LE DEIST, Françoise Delamere–WINTERTON, Jonathan 2005. What Is Competence? = *Human Resource Development International* 1. 27–46.
- LLURDA, Enric 2000. On competence, proficiency, and communicative language ability = *International Journal of Applied Linguistics* 1. 85–96.
- LUCHTENBERG, Sigrid 1999. *Interkulturelle kommunikative Kompetenz*. Westdeutscher Verlag, Opladen-Wiesbaden
- MAGYAR NEMZETI TANÁCS 2012. *Felnőttképzési stratégia, 2012–2017*. Letöltés helye, ideje: http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/felnottkepzesi_strategia.pdf, 2015. 04. 05.
- NAGY József 2002. *XXI. század és nevelés*. Osiris, Budapest
- NEWBY, David 2011. Competence and performance in learning and teaching: theories and practices = *Selected Papers from the 19th ISTEAL*. 15–32.
- SÄÄVÄLÄ, Tapio 2011. Az egész életen át tartó tanulás kulcskompetenciái – Az Európai keretrendszer = Vágó Irén (szerk.): *Az európai polgár kompetenciái. Az implementáció kihívásai és lehetőségei az oktatás világában*. OFI, Budapest, 25–45.
- VANHOVE, Pieter 2013. Towards a Solidarity Method: Investing in the Competence-Based Confederal Europe of the Future = Ferenc Mészlivetz–Jody Jensen (eds.): *Global Challenges – European and Local Answers: The Rise of Glocality in Europe*. Savaria University Press, Szombathely, 183–197.

- VOLKMANN, Laurenz 2002. Aspekte und Dimensionen interkulturelle Kompetenz = Gehring, Wolfgang–Stierstorfer, Klaus–Volkman, Laurenz (hrsg.): *Interkulturelle Kompetenz*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 11–49.
- WEIER, Ursula 2002. Interkulturelles Lernen und Stereotype englischer Alltagskultur = Gehring, Wolfgang–Stierstorfer, Klaus–Volkman, Laurenz (hrsg.): *Interkulturelle Kompetenz*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 165–193.
- ZSOLNAI Anikó–KASIK László szerk. 2010. *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

On the Development of the Notion of Competence

The key category of today's research and policy of teaching is the concept of competence. The Latin root of competence originally denoted capability, fitness (BANDINÉ–GOLUBEVA–SIMON 2014: 5). Competence based personal development is among the most current trends in professional development in the European Union (including Hungary), equally permeating primary, secondary and higher education. In the case of the latter, it decisively affects teacher training. The paradigm of lifelong learning represents the context which legitimizes and explains the omnipresence and widespread use of the notion of competence – nevertheless, these actions do not always reflect the evolutionary character of these social-historical terms, nor of their changes in notion. Reinhard Koselleck, the German historian, warns of the importance of the 'Begriffsgeschichte' while writing about the semantics of historical times (2003). Furthermore, Foucault provides important addenda in his main work on the organization of knowledge, *The Archeology of Knowledge* (2001). Consistent with the authors quoted above is the topic of this paper: to explore the roots of the notion of competence, to contrast the initial meanings, and compare them to the contemporary dimensions of competence. We do not fully follow the development of the notion (this could be the topic of a more extensive study). Fifty years after Noam Chomsky, the American linguist, posed the question on the intercultural competence of linking native and foreign language competences; however, we analyze one among the several constituents of competence which Chomsky introduced to the scientific public in 1965 as those maintaining and developing its linguistic character.

Key words: competence, key competences, intercultural competence, lifelong learning, language learning

Prilog istorijskom karakteru koncepta kompetencije

Ključni pojam današnjih istraživanja i politike obrazovanja jeste kompetencija. Latinska reč je izvorno značila merodavnost, podobnost (BANDINÉ–GOLUBEVA–SIMON 2014: 5). Individualno razvijanje bazirano

na kompetencijama jeste jedan od najvažnijih edukacionih trendova Evropske Unije (a i Mađarske unutar nje). Ono podjednako obuhvata osnovno, srednje i visoko obrazovanje, a u slučaju potonjeg presudno utiče na obrazovanje nastavnog kadra. Paradigma učenja u toku celog života (Lifelong learning) predstavlja kontekst koji legitimise i objašnjava opšte širenje i primenu pojma kompetencije – sve te aktivnosti međutim ne reflektuju uvek na tendenciju promene u vremenu i varijetete značenja koje karakterišu društveno-istorijske koncepte. Nemački istoričar Rajnhard Kozelek (Reinhard Koselleck) ukazuje na značaj istorije konceptata kada piše o semantici istorijskih vremena (2003), a ovome delu pruža značajan prilog i Fuko (Foucault) u svom kapitalnom delu posvećenom organizaciji znanja pod naslovom *Arheologija znanja* (2001). U skladu sa gore citiranim autorima glavni cilj ovog teksta jeste prezentovanje istorijskih korena pojma kompetencije, konfrontiranje početnih semantičkih sadržaja, kao i upoređivanje sa konceptom funkcionalne dimenzije kompetencije koja se danas koristi. Razvoju samog pojma ovaj rad neće posvetiti detaljan opis (njemu bi se mogla posvetiti neka druga, mnogo obimnija studija), dok će od koncepta koji je Noam Čomski (Noam Chomsky) uveo 1965. godine u svet nauke, biti prikazana – pedeset godina nakon što je Čomski potegao ovo pitanje – analiza jedne od komponenti kompetencije koja je sačuvala i dalje razvijala svoj lingvistički karakter, a to je interkulturalna kompetencija, koja povezuje kompetencije maternjeg i stranog jezika.

Gljučne reči: kompetencija, ključne kompetencije, interkulturalna kompetencija, učenje u toku celog života, učenje jezika

Beérkezés időpontja: 2015. 04. 05.

Közlésre elfogadva: 2015. 04. 15.